

Λίγα λόγια για τον Ρήγα και τη Χάρτα

Μ. Παζαρλή

Αρχαιολόγος, Δρ. Ιστορίας της Χαρτογραφίας

Ο 18ος αι. στην Ευρώπη αποκαλείται συνήθως ο Αιώνας του Διαφωτισμού ή ο Αιώνας των Φώτων, για τη μεγάλη πρόοδο των επιστημών και του πνεύματος, που φιλοδοξεί για την επικράτηση της κοινωνικής ελευθερίας, της επιστημονικής γνώσης και της θρησκευτικής ανοχής σε όλα τα επίπεδα της ανθρώπινης δραστηριότητας, καθώς και για την απαλλαγή της κοινωνίας από οποιεσδήποτε προκαταλήψεις και δεισδαιμονίες.

[...]

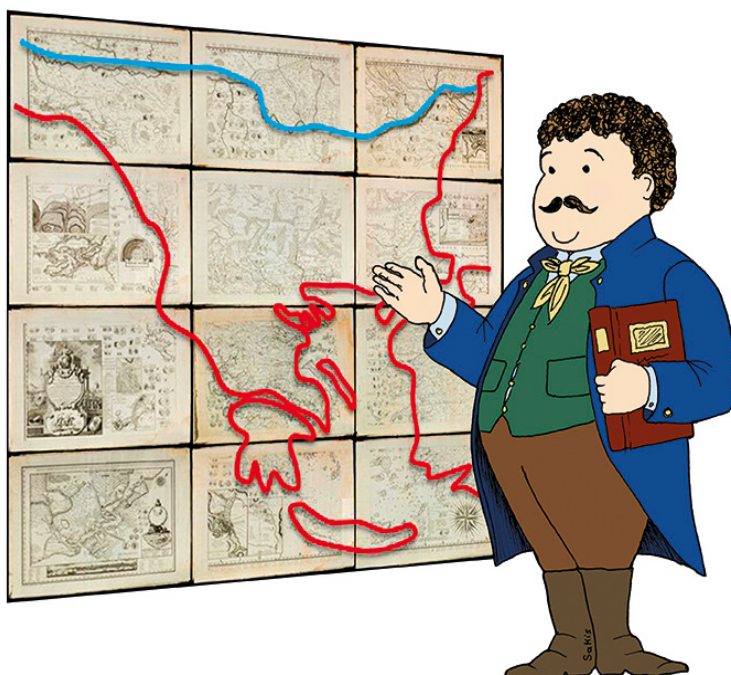
Η επιστήμη της Χαρτογραφίας σημειώνει καθ' όλη τη διάρκεια του 18ου αι. αλματώδη ανάπτυξη, καθώς περνάει στην επιστημονική της περίοδο: Η δημιουργία ισχυρών κρατών με αυστηρή κεντρική διοίκηση δημιουργεί την ανάγκη για γνώση, καταγραφή, τεκμηρίωση, προστασία και αξιοποίηση του πλούτου των επικρατειών, επομένως και για τη δημιουργία νέων έγκυρων χαρτών, σε ενιαίο και μεθοδικά μελετημένο χαρτογραφικό υπόβαθρο, που αναδεικνύονται σε βασικά "εργαλεία" της εθνικής εξουσίας των κρατών και των νέων πολιτικών, οικονομικών και γεωστρατηγικών προσανατολισμών. Ενώ σε κυβερνητικό επίπεδο η στρατιωτική χαρτογραφία σημειώνει σε όλη την Ευρώπη αλματώδη πρόοδο και παράλληλα με αυτή, η παράδοση της λόγιας χαρτογραφίας συνεχίζει να παράγει αξιόλογους χάρτες, με κυρίαρχες μορφές τους G. Delisle (1675-1726) και ο J. B. B. D' Anville (1697-1782).

[...]

Η πρόοδος των επιστημών δεν αφήνει ανεπηρέαστο τον ελληνικό κόσμο. Οι ελληνικές παροικίες στις μεγάλες πόλεις της Ευρώπης και της Οθωμανικής αυτοκρατορίας αναπτύσσουν έντονη εμπορική δραστηριότητα, αποτελώντας έτσι τους πυρήνες που σιγά σιγά δημιουργούν τις προϋποθέσεις για την πνευματική αναγέννηση του γένους. Σημαντικός αριθμός ελλήνων λογίων συμβάλλουν με το έργο τους στην πνευματική καλλιέργεια του ελληνισμού, την οποία αντιμετωπίζουν ως απαραίτητη προετοιμασία για να βρει το δρόμο του προς τις δυναμικές διεκδικήσεις του 19ου αι. Κοντά στις άλλες επιστήμες, οι σπουδαγμένοι στη Δύση νέοι επιστήμονες – φορείς του νεοελληνικού διαφωτισμού στρέφουν το ενδιαφέρον τους στις επιστήμες της Γεωγραφίας και της Χαρτογραφίας, μετά το κενό που σημειώνουν στην ελληνική πραγματικότητα κατά τον 17ο αι.

[...]

Λίγους μήνες πριν οι αδελφοί Μαρκίδες Πούλιου αναφερθούν στους άρτι εκδοθέντες ελληνικούς γεωγραφικούς

Σημειώσεις από τη διδακτορική διατριβή Μ. Παζαρλή (2014). "Χάρτα της Ελλάδος": μία χαρτογραφική προσέγγιση. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Πολυτεχνική Σχολή, Τμήμα Αγρονόμων Τοπογράφων Μηχανικών (CC-BY-SA), <http://ikee.lib.auth.gr/record/134409>, σελ. 17-33 και 120-128, όπου και οι σχετικές αναφορές και βιβλιογραφία.

Επιτρέπεται η χρήση για εκπαιδευτικούς και ενημερωτικούς, μη κερδοσκοπικούς σκοπούς, με αναφορά της πηγής. Απαγορεύεται η συνολική ή τμηματική αναπαραγωγή και αναδημοσίευση για οποιοδήποτε λόγο ή εμπορική εκμετάλλευση, χωρίς άδεια από τον δημιουργό.

πίνακες που ...εναγκαλίζονται με προθυμίας και αυτοί οι Ευρωπαίοι, φτάνει για δεύτερη φορά στη Βιέννη ο Ρήγας Βελεστινλής. Γραμματικός, πολύγλωσσος, λόγιος, με εμπειρία στη διπλωματία και την πολιτική, που έχει αποκτήσει κατά την υπηρεσία του στους κύκλους των φαναριωτών, δίπλα στον Μεγάλο Δραγουμάνο της Πύλης Αλέξανδρο Υψηλάντη και τον ηγεμόνα της Μολδοβλαχίας Νικόλαο Μαυρογένη στην Κωνσταντινούπολη και το Βουκουρέστι, αλλά και με εμπορική δραστηριότητα που του έχει αποφέρει σεβαστή περιουσία και ανάλογη κοινωνική θέση στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες, με επαφές στους κύκλους των λογίων της διασποράς, των Φαναριωτών και ισχυρών πολιτικών προσώπων, τόσο στις Ηγεμονίες, όσο και στη μετεπαναστατική Γαλλία και την Αυστρία και με διαμορφωμένη πολιτική σκέψη, προσανατολισμένη στη δημιουργία ενός ανεξάρτητου κράτους στα Βαλκάνια, άνθρωπος τη δράσης αλλά και των γραμμάτων, ο Ρήγας έρχεται στη Βιέννη για να τυπώσει βιβλία του και να δραστηριοποιηθεί στην εκεί ελληνική κοινότητα.

Το έργο του Ρήγα Βελεστινλή (1758-1798) *Χάρτα της Ελλάδος* (ή απλώς *Χάρτα*), εκδόθηκε το 1796-97 στη Βιέννη. Αν και όχι τόσο γνωστό όσο τα υπόλοιπα επαναστατικά έργα του μεγάλου εθνεγέρτη, καταλαμβάνει σημαντικό ρόλο στο εκπαιδευτικό και επαναστατικό σύνολο του έργου του. Ταυτόχρονα αποτελεί το κορυφαίο επίτευγμα της λόγιας ελληνικής χαρτογραφίας, όπως αυτή εκφράστηκε και αναπτύχθηκε καθ' όλη τη διάρκεια του 18ου αι. από μία σειρά νέων ελλήνων λογίων, σπουδαγμένων στη Δύση ή με έμπρακτες εμπειρίες εκεί, με έντονο ενδιαφέρον για το μορφωτικό χώρο της γεωγραφίας, στο πλαίσιο της στροφής και του ενδιαφέροντος που σημειώνεται τον αιώνα αυτόν στην Ευρώπη για τις φυσικές επιστήμες.

[...]

Η *Χάρτα της Ελλάδος* τυπώθηκε το 1797, σε 1220 αντίτυπα, στο τυπογραφείο του J. Nitsch, σε δώδεκα φύλλα διαστάσεων περ. 70x50 εκ., με συνολικές διαστάσεις ~2x2,1 μ., με χαρακτή τον Franz Müller και χρηματοδότη τον Ευστράτιο Αργέντη. Στη *Χάρτα* εντάχθηκε, ως πρώτο φύλλο, η επιτεδογραφία της Κωνσταντινούπολης που είχε κυκλοφορήσει αυτοτελώς ένα χρόνο νωρίτερα, το 1796. Ο χρόνος προετοιμασίας της *Χάρτας* υπολογίζεται από έξι μήνες ως κάποια χρόνια πριν την άφιξη του Ρήγα στη Βιέννη ή κατά τη διάρκεια της παραμονής του εκεί. Παρά την υψηλή σχετικά τιμή της, ο αριθμός των αντιτύπων που τυπώθηκαν είναι αρκετά μεγάλος για τα εκτυπωτικά δεδομένα της εποχής, ενώ το γεγονός ότι ανάμεσα στα έργα του Ρήγα, με εξαίρεση τα επαναστατικά, η *Χάρτα* έχει το μεγαλύτερο τράβηγμα αντιτύπων, είναι ενδεικτικό και των προσδοκιών και των προθέσεων που είχε γι' αυτή ο συντάκτης της.

[...]

Η περιοχή που απεικονίζεται στη *Χάρτα*, σύμφωνα και με την περιγραφή του τίτλου, είναι η περιοχή που ορίζεται από τον Δούναβη και το Λιβυκό Πέλαγος κατά γεωγραφικό πλάτος και από την Αδριατική μέχρι τον Εύξεινο Πόντο κατά γεωγραφικό μήκος, μαζί με μέρος της Μ. Ασίας, τα νησιά του Αιγαίου και του Ιονίου πελάγους, την Κρήτη και τα Δωδεκάνησα. Η *Χάρτα* περιλαμβάνει επίσης μία κάτοψη αρχαίου ελληνικού θεάτρου, 162 νομίσματα στις δύο όψεις τους, έναν κατάλογο σημαντικών προσώπων και ηγεμόνων της περιοχής από την αρχαιότητα μέχρι τη σύγχρονη εποχή και δέκα επιτεδογραφίες, τοπογραφικά σχέδια δηλ. και όψεις σημαντικών πόλεων ή τοποθεσιών της αρχαιότητας, επτά από τις οποίες (Πλαταιές, Σαλαμίνα, Αθήνα, Θερμοπύλες, Σπάρτη, Δελφοί, Ολυμπία) προέρχονται από τον γαλλικό άτλαντα του J.D. Barbié du Bocage, *Recueil de cartes géographiques, plans, vues et médailles de l'ancienne Grèce relatifs au voyage du jeune Anacharsis, précédé d'une analyse critique de cartes*, Paris: De bure aîné, 1788.

[...]

Ο ίδιος ο Ρήγας στον πρόλογό του στο έργο *Φυσικής Απάνθισμα*, κατακρίνει, μεταφράζοντας από τα γαλλικά, τη συνήθεια των δασκάλων να χρησιμοποιούν ατελείωτα, κείμενα και λέξεις που κουράζουν με τη γριφότητα του ελληνισμού. Από την επιλογή του να προτιμήσει έναν χάρτη αντί ενός ακόμα ογκώδους εγχειριδίου Γεωγραφίας και από τον τρόπο με τον οποίο διαχειρίζεται το πλήθος των πληροφοριών πάνω στη *Χάρτα*, φαίνεται πως είχε κατανοήσει πολύ νωρίς τον χάρτη ως ένα οπτικό και συνοπτικό μέσο επικοινωνίας, για την εύκολη και χωρίς ανούσιο κόπο μετάδοση γνώσεων και μηνυμάτων στους μαθητές.

[...]

Είναι εμφανές λοιπόν ότι η *Χάρτα* δεν είναι ένας απλός χάρτης που συνόδευε το υπόλοιπο έργο του Ρήγα, τα κείμενα. Ο ίδιος ο Ρήγας φαίνεται ότι διέθετε την ικανότητα να αντιλαμβάνεται τι είναι επικοινωνιακό, ανάλογα με το κοινό στο οποίο απευθυνόταν: εξ ου π.χ. η χρήση κατά περίπτωση δημώδους και λόγιας/αρχαϊζουσας γλώσσας και η ποικιλία των εκφραστικών μέσων στο έργο του: τραγούδι (Θούριος), εικόνα (προσωπογραφία Μ. Αλεξάνδρου), εκλαϊκευμένη επιστήμη (Φυσικής απάνθισμα), μυθιστόρημα (Σχολείον των Ντελικάτων Εραστών), ανθρωπογεωγραφία (Νέος Ανάχαρσις) και χάρτες.

Ενδεικτική βιβλιογραφία για τον Ρήγα και τη Χάρτα

- Για μια φλόγα που καίει. Αρχαιότητες και Μνήμη, Θεσσαλονίκη – Μακεδονία [1821-2021], επιμ. Α. Κουκουβού, Ε. Παπαδοπούλου, Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 2021. Ο κατάλογος της ομώνυμης έκθεσης στο Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης. Περιλαμβάνει μεταξύ άλλων και τη σχετική με τα νομίσματα της Χάρτας και το εκπαιδευτικό πρόγραμμα κείμενα:
 - Ε. Τσαγκαράκη, Ο αρχαιοελληνικός κόσμος στη Χάρτα του Ρήγα. Τα νομίσματα και η ιστορική τους διάσταση
 - Μ. Παζαρή, Κ. Μπεχτσή, Ένας χάρτης, ένα νόμισμα, μια ιστορία για την Ελευθερία. Ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα για τα 162 νομίσματα στη Χάρτα του Ρήγα *προς αμυδράν ιδέαν της αρχαιολογίας*
- Το υλικό που παρουσιάζεται σήμερα ψηφιακά, βασίζεται σε δράσεις του Αρχείου Χαρτογραφικής Κληρονομιάς:
 - Ένας χάρτης, ένα νόμισμα, μια ιστορία για την Ελευθερία. Εκπαιδευτικό πρόγραμμα για τα 162 νομίσματα στη Χάρτα του Ρήγα στο πλαίσιο της Έκθεσης “Για μια φλόγα που καίει. Αρχαιότητες και Μνήμη, Θεσσαλονίκη – Μακεδονία [1821-2021]”, επιμ. Μ. Παζαρή, Κ. Μπεχτσή, Θεσσαλονίκη 2021.
 - Ρήγα Βελεστινλή, Χάρτα της Ελλάδος: η Εποχή, ο Χάρτης, η Επανάσταση. Εκπαιδευτικό πρόγραμμα για μαθητές και επιμορφωτικό πρόγραμμα για ενήλικες, http://www.maplibrary.gr/Charta_el.htm
 - Ρήγα Βελεστινλή, Χάρτα της Ελλάδος: η Εποχή, ο Χάρτης, η Επανάσταση. Εκπαιδευτικό / ενημερωτικό πακέτο, Συνεργασία ΓΑΚ-ΙΑΜ-ΑΧαΚ και Κ.Υ. Γενικών Αρχείων του Κράτους, επιμ. Μ. Παζαρή, ISBN 978-960-87325-3-7.
- Για μία γενική θεώρηση της Χάρτας, της Εποχής και του Έργου του Ρήγα, δείτε το υλικό που έχει αναρτηθεί στην πλατφόρμα Classroom του Ιδρύματος Ωνάση, στο πλαίσιο του Πανελλήνιου Μαθητικού Διαγωνισμού Hack the Map: Χάρτα του Ρήγα, στην ενότητα “Ο Ρήγας και η Εποχή του”. Θα βρείτε βίντεο, παρουσιάσεις, ψηφιακά αντίγραφα του αντιτύπου της Χάρτας της Ωνασείου Βιβλιοθήκης, υποστηρικτικό υλικό και πολλά άλλα.
<https://classroom.onassis.org/course/view.php?id=23>
- Για παιδιά πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, κατεβάστε δωρεάν το παιδικό βιβλίο της Λ. Βαρβαρούση, “Ο μικρός Ρήγας και τα μυστικά σύμβολα της Χάρτας”, <https://www.onassis.org/el/whats-on/paintelling-travelling-with-the-symbols-and-myths-of-rigas-charta/digital-material-a-journey-with-the-myths-and-symbols-of-rigas-charta-through-a-childrens-book>
- Για να δείτε τη Χάρτα, μπορείτε:
 - α. Να επισκεφθείτε και να δείτε τα πρωτότυπα σωζόμενα αντίτυπα της Χάρτας στην Ωνάσειο Βιβλιοθήκη, την Κ.Υ. των Γενικών Αρχείων του Κράτους, το Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, τη Βιβλιοθήκη της Βουλής, το Πολεμικό Μουσείο Αθηνών, την Εθνική Βιβλιοθήκη, την Κοβεντάρειο Βιβλιοθήκη Κοζάνης, την Κεντρική Βιβλιοθήκη του ΑΠΘ και σε άλλους φορείς ή ιδιωτικές συλλογές στην Ελλάδα και το Εξωτερικό.
 - β. Να αναζητήσετε κάποιο ανάτυπο της Χάρτας, όπως το ανάτυπο σε φυσικό μέγεθος, φωτογραφική ανατύπωση του πρωτότυπου αντιτύπου που φυλάσσεται στην Κ.Υ. των Γενικών Αρχείων του Κράτους από τις εκδόσεις Μένανδρος
 - γ. Να αναζητήσετε ψηφιακά αντίγραφα της Χάρτας:
 - Από τους φορείς που διαθέτουν τη Χάρτα στη συλλογή τους, π.χ. την Κ.Υ. των Γενικών Αρχείων του Κράτους (Επικοινωνία: Τμήμα Αναγνωστηρίου και Αρχειακής Έρευνας, 210-6782 208, anagnostirio@gak.gr)
 - Διαδικτυακά, όπως το ψηφιοποιημένο επεξεργασμένο αντίγραφο υψηλής ανάλυσης του Harvard University Library, Image Delivery Service: <https://iif.harvard.edu/manifests/view/ids:24146534>
- Για μια γενική θεώρηση του ελληνικού βιβλίου και των χαρτών κατά την προεπαναστατική περίοδο:
 - Κουμαριανού Α., Ε. Lyton, Λ. Δρούλια, 1986. Το ελληνικό βιβλίο 1476-1830, Αθήνα: Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος.
 - Κατσιαρδή-Hering, Όλγα (1986). Η Ελληνική παροιμία της Τεργέστης (1751-1830), Αθήνα.
 - Tolias, George (2010). Maps printed in Greek during the Age of Enlightenment, 1665-1820. e-Perimetreon, Vol.5, No1, 2010, http://www.e-perimetreon.org/Vol_5_1/Vol5_1.htm
 - Λιβιεράτος, Ευάγγελος (2008). Η Γεωγραφία του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, συνοδευτικό έντυπο της μόνιμης έκθεσης χαρτών Η Κοζάνη στον Κόσμο των Χαρτών, Κοζάνη: Λασσάνειος Δημοτική Χαρτοθήκη, <https://bit.ly/37OZnR5>

- Για μια γενική θεώρηση του Ρήγα και του έργου του:

Ρήγα Βελεστινλή, *Άπαντα τα σωζόμενα*, Βουλή των Ελλήνων, Αθήνα 2000. Η πιο πλήρης και καλά τεκμηριωμένη επανέκδοση των έργων του Ρήγα (δεν περιλαμβάνεται η Χάρτα και η Εικόνα του Αλέξανδρου).

Λεγράνδ Αιμίλιος, Λάμπρου Σπυρίδων (1891). *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή και των συν αυτώ μαρτυρησάντων εκ των εν Βιέννη αρχείων εξαχθέντα*, Αθήνα (Ανατύπωση: Αθήνα: Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, 2000)

Κιτρομηλίδης Π., 1998. *Ρήγας Βελεστινλής. Θεωρία και πράξη*, Αθήνα: Βουλή των Ελλήνων.

Κιτρομηλίδης Π., 2000. *Νεοελληνικός διαφωτισμός: οι πολιτικές και κοινωνικές ιδέες*, Αθήνα: ΜΙΕΤ.

Woodhouse C. M., 1997. *Ρήγας Βελεστινλής. Ο πρωτομάρτυρας της Ελληνικής Επανάστασης*, Ν. Νικολούδης (μτφ.), Αθήνα: Παπαδήμα.

- Παλαιότερες, αλλά σημαντικές προσεγγίσεις στη Χάρτα:

Δημαράς, Κωνσταντίνος (2000). "Οι Χάρτες του Ρήγα", στο: Κ.Θ. Δημαράς, *Σύμμικτα Α' Από την παιδεία στην λογοτεχνία*, (επιμ. Αλέξης Πολίτης), Σπουδαστήριο Νέου Ελληνισμού, Αθήνα, σελ.75-77.

Λάιος, Γεώργιος (1960). "Οι Χάρτες του Ρήγα. Έρευνα επί νέων πηγών", *Δελτίον Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας Ελλάδος*, τ. 14., :231-312.

Dascalakis A., 1937. *Les œuvres de Rhigas Velestinlis, étude bibliographique suivie d'une réédition critique avec traduction française de la brochure révolutionnaire confisquée à Vienne en 1797* (thèse). Paris.

- Πλήρης παρουσίαση και σχολιασμός επιμέρους θεμάτων της Χάρτας:

Τόλιας, Γιώργος (2010). "Αποχαιρετισμός στο Γένος. Αυτοκρατορία και πατριωτισμός στο χαρτογραφικό έργο του Ρήγα (1796-1797)", *Χάρτα της Ελλάδος*, Ν. Κ. Κομνηνός (επιμ.), Αθήνα: Μένανδρος.

Λιβιεράτος, Ευάγγελος (2007). "Ζητήματα 'χαρτογραφίας' της Χάρτας του Ρήγα", *Η Χάρτα του Ρήγα Φεραίου (1797-2007)*, Συμπόσιο του Πολιτιστικού Ιδρύματος Τραπεζής Κύπρου, Λευκωσία 27 Οκτωβρίου, <https://bit.ly/2uzfln5>

Παζαρή, Μαρία Θ. (2014). *Ρήγα Βελεστινλή, "Χάρτα της Ελλάδος": μία χαρτογραφική προσέγγιση*. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Πολυτεχνική Σχολή, Τμήμα Αγρονόμων Τοπογράφων Μηχανικών (διδακτορική διατριβή) (CC-BY-SA), <http://ikee.lib.auth.gr/record/134409> .Στο πρώτο κεφάλαιο της διδακτορικής διατριβής (σελ. 17-43), που μπορείτε να κατεβάσετε σε pdf, περιλαμβάνεται μια συνοπτική παρουσίαση της δράσης του Ρήγα και της Χάρτας.

200 χρόνια της Χάρτας του Ρήγα, 1797-1997, Πρακτικά επιστημονικής ημερίδας, Κοζάνη 18 Οκτωβρίου 1997, Χαρτογραφική Επιστημονική Εταιρεία Ελλάδας / Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 1998.

Guiomar, Jean-Yves, Marie-Thérèse Lorain (2006). *La carte de Grèce de Rigas et le nom de la Grèce, Annales historiques de la Révolution française*, <https://ahrf.revues.org/106?lang=en> .

Χάρτα του Ρήγα, *Βικιπαίδεια*, <https://bit.ly/35EhrMg>.

Ε. Λιβιεράτος, "Η Χάρτα του Ρήγα ελκυστική όσο ποτέ στον ψηφιακό 21ο αιώνα", στο *Ρήγας Βελεστινλής, Τα επίκαιρα οράματά του*, επιμ. Στ. Κούκος, ένθετο στην εφ. Μακεδονία, 27/6/2010, σε ψηφιακή μορφή <https://bit.ly/2QByz0X>

Β. Πέννα, "Τα νομίσματα της Χάρτας του Ρήγα", *Η Χάρτα του Ρήγα Βελεστινλή*, επιμ. Δ. Καραμπερόπουλος, Αθήνα: Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, 1998.

- Για πλήρη επιστημονική προσέγγιση στη χαρτογραφία της Χάρτας [στα αγγλικά], δείτε το αφιέρωμα στο διαδικτυακό περιοδικό e-Perimetron, Vol. 3, No 3, pp. 101-190, http://www.e-perimetron.org/Vol_3_3/Vol3_3.htm. Περιλαμβάνονται εκτός των άλλων, δύο σημαντικά άρθρα:

Livieratos, Evangelos (2008). On the cartography of Rigas Charta, *e-Perimetron*, Vol. 3, No 3, pp. 120-145

Livieratos, Evangelos (2008). On the unveiling of two versions of Rigas Velestinlis Charta, *e-Perimetron*, Vol. 3, No 3, pp. 183-190.